
„Jėzaus Nazariečio“ siužetas XX a. II pusės Lietuvos dailėje: formų ir įvaizdžio kaita

Regimanta Stankevičienė

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-2026 Vilnius*

Straipsnyje aptariami „Jėzaus Nazariečio“ siužeto kūriniai Lietuvos dailėje nuo Antrojo pasaulinio karo iki šių dienų. Apžvelgta, kada, kiek ir kokios rūšies šio siužeto kūrinių sukurta, analizuota, kaip pakito tų kūrinių forma, ikonografija, Jėzaus įvaizdis. Pasirinkto siužeto raida tirama Lietuvos dailės kontekste.

Raktažodžiai: „Jėzaus Nazariečio“ siužetas, Lietuvos dailė, Lietuvos XX a. II pusės dailė, Lietuvos XX a. II pusės skulptūra, Lietuvos tautodailė, kryždirbystė, paminklai, atgimimo paminklai, tremtinių paminklai, antkapiniai paminklai

„Jėzaus Nazariečio“ siužeto, kaip ir visos bažnytinės dailės, natūrali, palaipsniū raida nuo XX a. vidurio buvo nutraukta dėl gerai žinomų politinių aplinkybių ir sovietinės valdžios vykdomų religinio gyvenimo draudimų. Todėl šio amžiaus antroje pusėje iš pradžių šio siužeto kūriniai beveik išnyko, vėliau jų vėl gausėjo. Nors kiekvieno bažnytinio siužeto raida aptariamam laikotarpiu vis kiek kitokia, bet visos Lietuvos religinės dailės, tiek kurtos dailininkų profesionalų, tiek liaudies meistrų/tautodailininkų, gyvavimą, nuosmukį bei naujus impulsus lėmė tapačios aplinkybės. Rašant šį straipsnį naudotasi ir faktografinė, ir problemine literatūra.

Veltui ieškotume žinių arba ikonografinės medžiagos apie XX a. II pusėje sukurtus „Jėzus Nazariečius“ sovietinę liaudies kūrybą reprezentuojančiuose meno albumuose, bet kartais tokių duomenų koks grūdelis prasprūsdavo pro cenzūrą¹. Truputis medžiagos buvo persiųsta į JAV ir publikuota Broniaus Kviklio parengtame daugiatomyje „Lietuvos bažnyčios“².

Informacija apie Atgimimo sąjūdžio metu ir vėliau skulptorių bei kryždirbių pastatytus paminklus su Jėzaus Nazariečio atvaizdu išbarstyta po vietinę ir respublikinę periodinę spaudą. Aktyviausiu paminklų statymo metu, ypač 1990–1994 m., periodikos leidinių buvo gausu, tad surinkti žinias apie tai, kur, kada pastatytas ir kieno sukurtas vienas ar kitas pastarųjų dešimtmečių paminklas, tikrai nelengva. Todėl Lietuvos paminklosaugos specialistų ir kitų kultūros darbuotojų parengti tokiems paminklams skirti informaciniai leidiniai faktografiniu požiūriu labai reikšmingi ne tik dailės ar tautodailės, bet ir kitų visuomenės gyvenimo sričių tyrinėtojams³. Atitinkamai informuojama ir apie dailininkų profesio-

nalų kūrinius, apie juos galima sužinoti ir iš publikacijų kultūrinėje spaudoje, menininkams skirtų albumų⁴.

Rašant šį straipsnį, kuriame bendros bažnytinių siužetų raidos ypatybės bus primintos dar ne kartą, naudotasi ir platesnio pobūdžio dailėtyrine literatūra, skirta liaudies dailės/tautodailės raidai ar atskiriems jos etapams, kadangi nagrinėjamu laikotarpiu „Jėzaus Nazariečio“ siužeto kūrinių daugiausiai sukūrė ne profesionalūs dailininkai, o liaudies meistrai arba dailės mokėsi, bet aukštojo jos mokslo neįgiję menininkai. Kadangi tai, bent dabartinėmis žiniomis, išimtinai skulptūros bei mažosios architektūros kūriniai, tad svarbios buvo šioms kūrybos šakoms skirtos publikacijos. Medžio drožybos ir mažosios architektūros paminklų kaitą, kurios pradžių ženklina Ablingos ansamblis (sukurtas 1972 m.), gana kritiškai, bet problemiška aptarusi G. M. Martinaitienė paskelbė taiklių ir nepasensusių įžvalgų, leidžiančių nevienareikšmiškai įvertinti tradicijų ir naujovių raišką Lietuvos liaudies meistrų/tautodailininkų monumentalistikoje⁵. Tai ne tik apmąstyta, bet ir giliai išjausta meninėje pasaulėjautoje įvykusių permainų konstatacija. Tyrėja apibrėžė ne tik formas, bet ir įvaizdžių, vaizduojamų personažų traktavimo tipinius pokyčius. Apibūdinti šampai padeda išryškinti tuos atvejus, kai jų nesilaikyta. V. Rimkus, itin vertinančio neprofesionalų saviraiškos siekius, publikacijose⁶ ryškus požiūris, kad tautodailės negalima dirbtinai suvaržyti nei ideologine, nei menine reglamentacija, nei reikalavimu griežtai sekti tradicijomis. Mūsų nagrinėjamai temai svarbu, kad V. Rimkus, taip pat ir A. Širmulis⁷, priminė ir išryškino keletą pagrindinių aspektų, kaip Lietuvos dailininkų savamoksių ir pro-

fesionalų kūryba veikia viena kita, kaip jos abi yra veikiamos senojo liaudies dailės paveldo, nurodant, kad tai yra nuolat kintantis reiškinys. Dailėtyrinės literatūros, jau anksčiau fiksavusios šiuos ryšius, čia neapartinėsime, tepriminsime dvi Lietuvos meno istorijai bei Lietuvos kultūrinės visuomenės meninei sąmonei svarbias knygas: I. Kostkevičiūtės apie Vinco Svirskio kūrybą ir I. Korsakaitės, skirtą liaudies grafikos tradicijų plėtotei⁸.

Didelę bendravimo patirtį su liaudies meistrais/tautodailininkais turinti ir atidžiai jų kūrybą sekanti A. Počiulpaite medžio drožybai, tautodailininkų monumentalistikai yra skyrusi daug publikacijų. Nagrinėjant XX a. pabaigos „Jėzaus Nazariečio“ siužeto kūrinius, itin svarbias kelios šios mokslininkės publikacijos⁹. Jose ne tik pristatomi atskiri kūriniai, bet ir pateikiama visų siužetų plėtotės panorama, pastebimi giluminiai dabartinės tautodailės poslinkiai, kuriuos sąlygojo ne tik kūrėjų meninės nuostatos, bet ir jų bei kūrinių „vartotojų“ mentaliteto ir gyvenimo pokyčiai.

Šio straipsnio tikslas – pateikti kiekybiškai ir kokybiškai apibrėžtą „Jėzaus Nazariečio“ siužeto raidą Lietuvoje, pradėdant Antrojo pasaulinio karo pabaigą ir baigiant dabartimi. Kiekybine prasme bus apžvelgta, kada, kiek ir kokios rūšies šio siužeto (ar su šiuo siužetu) kūrinių sukurta, kokybine – kaip pakito kūrinių forma, ikonografija, Jėzaus įvaizdis.

Prieš aptariant nagrinėjamo siužeto XX a. II pusės kiekybinius duomenis, reikia priminti, kokie jie buvo iki tol. Nuo pat pirmojo tokio kūrinių – Antakalnio trinitorių bažnyčios skulptūros „Jėzus Nazarietis“ (dabar Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje) – atvežimo 1700 m. iki XX a. vidurio „Jėzaus Nazariečio“ atvaizdai nuolat plito ir įvairėjo¹⁰. Jie buvo skirti sakraliniams pastatams – bažnyčioms ir koplyčioms ir valstiečių privatiems arba bendruomeniniams poreikiams. Pirmosios paskirties kūriniai buvo statulos, reljefai ir paveikslai, taikyti altoriams, procesijų altorėliams, rečiau – kitoms pastatų vidaus vietoms, fasadams. Antrosios paskirties kūriniai buvo dvejopi: skirti gyvenamosioms patalpoms (liaudies grafika ir tapyba, poligrafiniai spaudiniai) arba mažosios architektūros paminklams – kryžiams, koplytstulpiams, stogastulpiams arba koplytėlėms. Mažosios architektūros statiniuose vyravo nedidelių matmenų skulptūrėlės arba reljefai. XIX a. viduryje – XX a. pradžioje į kelias koplytėles pervežtos anksčiau bažnyčiose buvusios nemažos skulptūros, kurios paprastai nedaug skyrėsi nuo liaudies meno pavyzdžių, nes buvo sukurtos provincijos drožėjų. Buvo pastatyta koplytėlių su joms specialiai išdrožtomis nemažomis „Jėzaus Nazariečio“ figūromis. Tokią skulptūrą yra sukūręs ir XIX a. II pusėje – XX a. pradžioje vidurio Lietuvoje dirbęs Vincas Svirskis, kurio ir kiti mažosios architektūros paminklai iš Lietuvos kryždirbių kūrybos tra-

dicinio konteksto išsiskyrė tiek statinėlių forma, tiek juose įkomponuotų reljefinių figūrų dydžiu. Žinoma net dešimt V. Svirskio sukurtų Jėzaus Nazariečio atvaizdų, o XX a. I pusėje dar kelis panašius išdrožė jo pasekėjai¹¹. XX a. tarpukariu nemaža „Jėzaus Nazariečio“ statula buvo pastatyta Žygaičių bažnyčios šventoriaus paminkle – mūriniame koplytstulpyje (1934 m.), monumentalai – Girdžių bažnyčios fasado nišoje (apie 1926 m.); abi dirbtuvių arba pasimokiusių meistrų darbo¹². Apibendrinant galima pasakyti, kad iki XX a. vidurio „Jėzaus Nazariečio“ siužeto raida buvo nuosekli, be pertrūkių. Liaudies skulptūrų tebedrožta daug, tik šalia įprastų, mažų matmenų figūrėlių imtos kurti ir monumentalesnės. XX a. I pusėje šio siužeto tapybos ir grafikos pavyzdžių rastume tik vieną kitą. Nuo XIX a. vidurio kiek sumažėjo altoriams skirtų skulptūrų. Tik nedaugelį jų galima priskirti profesionaliajai dailėi – tai daugiausia meninių dirbtuvių produkcija. Savitos interpretacijos, panašios į Juozo Mikėno „Rūpintojėlių“, nagrinėjamas atvaizdas XX a. tarpukariu nesulaukė.

„Jėzaus Nazariečio“ siužeto Lietuvos XX a. II pusės dailėje pristatymą reikia pradėti nuo naujo ir neįprasto pavyzdžio – Antrojo pasaulinio karo metais A. Vaičiūčio sukurtos Lietuvos dailės parodos Vilniuje (atidarytos 1944 03 19) katalogo viršelio, kuriame įkomponuotas „Jėzus Nazarietis“¹³.

Po Antrojo pasaulinio karo, varžant religinę praktiką, o dar labiau – profesinės dailės taikymą bažnyčiose, oficialiajame dailės gyvenime uždraudus bet kokius religinius siužetus, profesionalių kūrinių mūsų nagrinėjama tema ilgą laiką visai nekurti – bent iki šiol jie neišaiškinti. Žinoma, kryždirbystės iš karto ir besąlygiškai uždrausti nepavyko, tačiau nors pirmaisiais pokario metais ir vėliau, šeštajame bei septintajame XX a. dešimtmetyje, įvairiose Lietuvos vietose buvo pastatyta kryžių arba kitokios formos religinių mažosios architektūros paminklų, nėra duomenų, kad juose būtų buvusios įkomponuotos „Jėzaus Nazariečio“ skulptūrėlės. Vis tik pasakyti, kad šis siužetas visiškai išnyko, negalima. 1956 m. tokio pavadinimo skulptūrą ankstyvuojau savo kūrybos laikotarpiu sukūrė originalusis savamokslis Lionginas Šepka¹⁴, XX a. septintajame dešimtmetyje gana daug nedidelių, kamerinio pobūdžio „Jėzaus Nazariečio“ skulptūrėlių išdrožė krekenaviškis meistras Stasys Stankevičius. Jo sukurtų figūrėlių pateko į Lietuvos dailės, Lietuvos nacionalinio, M. K. Čiurlionio muziejų fondus, tad galima nujauti, kad dar daugiau paplito žmonėse. Čia dera prisiminti, kad savamoksliai drožėjai, sovietmečiu pavadinti liaudies meistrais, suburti į Liaudies meno draugiją, įdarbinti suvenyrų pramonėje ir besieksponuojantys parodose, nors viešumoje rodė tik „tinkamų“ siužetų kūrinius, tačiau ne vienas dar dirbo ir pagal privačius užsakymus. Lietuvos klebonijose ir bažnyčiose, šiaip žmo-

nių namuose teko matyti ne vieną sovietmečiu išdrožtą liaudišką „Nukryžiuotąjį“, „Rūpintojėlį“ ar kitą krikščioniško siužeto kūrinį, dažniausiai gana kamerinį, bet kartais ne tik nemažą, bet ir kurtą su tam tikru užmoju. Ateistiškai budri pareigūnų akis mažiau pajėgė kištis, jei naujas kryždirbystės kūrinys būdavo pastatomas kapinėse arba bažnyčios šventoriuje, kur laidojami kunigai. Tad nenuostabu, kad po Antrojo pasaulinio karo pirmi iki šiol išaiškinti mažosios architektūros arba skulptūros kūriniai, kuriuose atgaivintas „Jėzaus Nazariečio“ atvaizdas, buvo pastatyti tose vietose.

Kita vertus, tai įvyko po nemažos pertraukos, tik XX a. aštuntajame dešimtmetyje. Jei pirmaisiais pokario dešimtmečiais kapinėse statyti tradiciniai kryžiai, tai minimu metu padėtis ėmė keistis. Pagerėjus žmonių materialinei padėčiai, ėmė plisti vis didėjančios granitiniai arba juos imituojantys betono antkapiniai paminklai, daugėjo profesionalių dailininkų sukurtų originalių sepulkralinių žymenų. Be portretinių ir kitokių individualių skulptorių braižą atspindinčių antkapinių paminklų, statyti ir tokie, kuriuose interpretuoti tradiciniai kryždirbystės kūriniai. Jų bei senųjų liaudies skulptūrų įtakos paveikti antkapinius paminklus ėmė kurti ir savamoksliai arba dailės mokyklose pasimokę meistrai. Tokią situaciją lėmė ne tik minėti veiksniai. Dar chruščiovinio atšilimo laikotarpiu ne vien dailininkai, bet ir muziejininkai, rašytojai, kiti inteligentai tuomet ir vėliau parengtais „Liaudies meno“ albumais, savo kūryba, paskaitomis ir kitais būdais nuosekliai populiarino tradicinį liaudies meną, paversdami jį tuometinės Lietuvos kultūrinio gyvenimo bei tautinės savimonės savastimi. Balansuojant ant „leistina“ – „neleistina“ ribos ir pasitelkus lenininį sovietinės kultūros liaudiškumo lozungą pasiekta, kad to liaudiškumo ribos prakirto griežtus ideologinius rėmus. Kai kuriais aspektais kritikos verti ir tikrai nevienareikšmiai liaudies meistrų seminarų metu sukurti ansambliai, pradedant Ablingos memorialu (1972 m.), nors turėjo taikytis prie ideologinių reikalavimų, bet vis tik gaivino vienokią arba kitokią istorinę atmintį, įamžino kančią (Ablinga), meninę-tautinę veiklą (Čiurlionio kelias), Lietuvos mitologiją (Juodkrantės „Raganų kalnas“). Be to, leido liaudies meistrams patikėti, kad jie geba išdrožti ne vien statulėles ir kitokius suvenyrus. Tai gi nors atskiri tokių ansamblių kūriniai ar juos bekuriant susiformavęs vadinamasis stulpinio paminklo tipas vertas kritikos, pats sąjūdis ne tik suformavo gabiių ir savitų meistrų gretas, bet ir tarsi parengė juos vėlesniam tradicinės kryždirbystės atgaivinimui valstybės atgimimo laikotarpiu.

Grįžtant prie pirmųjų XX a. aštuntajame dešimtmetyje sukurtų nekamerinių „Jėzaus Nazariečio“ atvaizdų būtina pasakyti, kad ne visi jie iki šiol išaiškinti, nes tam reikėtų išžvalgyti visą Lietuvą. Žino-

mi net trys Paberžės (Kėdainių r.) kapinėse tuomet pastatyti nagrinėjamai temai svarbūs antkapiniai paminklai: apvalioji skulptūra „Jėzus Nazarietis“ (iki 1979 m.; sukurta panevėžiečio skulptoriaus Rimanto Idzelio), antkapinis koplytstulpis (iki 1974 m.) ir stogastulpis-paminklas 1863 metų sukilėliui Juozui Damalakui¹⁵. Šie ir kiti tuomet Paberžėje pastatyti paminklai – Tėvo Stanislovo (M. Dobrovolskio) suburto vietinio, bet reikšmingo rezistencinio sąjūdžio, labiausiai pasireiškusio dvasine ir menine veikla, vienas iš rezultatų. Patys paminklai per laiką apnyko (didžioji „Nazariečio“ figūra dabar saugoma Paberžės bažnyčioje, J. Damalako paminklas guli nuvirtęs), o kadaise jie buvo svarbūs ir darė kur kas didesnę poveikį, nei iš pradžių gali atrodyti. Dar viena irgi aštuntajame XX a. dešimtmetyje išdrožta monumentalė „Jėzaus Nazariečio“ skulptūra papuošė A. Petrausko sodybą-muziejų Uoginiuose (Kupiškio r.)¹⁶. Kaip ir apie Paberžės paminklus, taip ir apie jos autorių bei atsiradimo aplinkybes trūksta žinių, tačiau 1979 m. leidinio nuotraukoje matyti, kad tuomet šioje muziejumi paverstoje sodyboje buvo Švč. Mergelės su kūdikiu Jėzumi ir „Jėzaus Nazariečio“ už žmogų didesnės skulptūros, išdrožtos gana įgudusio meistro. Nuotrauka į sovietmečiu išleistą knygą bus patekusi todėl, kad cenzoriaus akis neatpažino bažnytinių siužetų skulptūrų, nufotografuotų iš šono. Valakbūdžio bažnyčios šventoriaus kryžiaus statulėlė „Jėzus Nazarietis“ pagal savo stilistiką bei būklę, užfiksuotą 1981 m. nuotraukoje, priskirtina XX a. III ketvirčiui¹⁷.

Sovietmečiu, t. y. 1981 m., Alsėdžių bažnyčios šventoriuje pastatytas paminklas su Jėzaus Nazariečio reljefu yra sukurtas profesionalaus skulptoriaus¹⁸. 1987 metais, švenčiant krikščionybės Lietuvoje 600 metų jubiliejų, valdžia buvo priversta padaryti tam tikras išlygas, bet atminimo paminklai teleisti bažnyčiose ir šventoriuose. Minimam jubiliejui atminti Inturkės bažnyčios šventoriuje pastatytas Stasio Karausko sukurtas stogastulpis su reljefine „Jėzaus Nazariečio“ figūra.

1989 metai, žymintys Atgimimo sąjūdžio Lietuvoje įsisiūbavimą, įamžinti daugybe tautos istorinę atmintį rodančių paminklų, kurių daugelis buvo paskirti tremtiniais, kankiniams ir kovotojams už Lietuvos laisvę atminti. Ne vienas toks paminklas buvo su nagrinėjamo siužeto Kristaus atvaizdu. Juo įprasmintas Kėdainių kapinėse, Kauno g., pastatytas taudailininko Vytauto Ulevičiaus sukurtas „Tremtinių kryžius“ ir Kėdainių tremtinių užsakytas to paties meistro kryžius Kryžių kalne¹⁹. Liūdynės (Panevėžio r.) karių kapuose 1989 m. gegužės 21 d. pašventintas liaudiškos stilistikos kryžius su „Jėzaus Nazariečio“ skulptūra (šiuo atveju jis pakeitė anksčiau sunaikintą kryžių, kuris čia buvo pastatytas 1929 m.)²⁰. Tradicinio „Jėzaus Nazariečio“ inspiruo-

tą statulą 1989 m. sukūrė skulptorius Vladas Vildžiūnas. 1990 m. paminklas su šia bronzine Jėzaus figūra iškilo lietuvių tremties vietoje – Vorkutoje, vėliau tą pačią statulą skulptorius panaudojo komponuodamas paminklą J. Tonkūnui ir Lietuvos agronomams tremtiniam (1991 m.; Akademijos parkas, Kėdainių r.) bei antkapinį paminklą kunigui A. Gražiui (1992 m.; Anykščių bažnyčios šventorius)²¹.

Ikonografinės ir plastinės sąsajos su tradiciniu „Jėzumi Nazariečiu“ ryškios dar dviejų Lietuvos skulptorių kūriniuose: Viktoro Žentelio granitiniame paminkle Lietuvos kankiniams (1990 m.; Kėdainių Šv. Jurgio bažnyčios šventorius)²² ir Antano Kmieliausko taip pat granitiniame paminkle kunigui Bronislovui Laurinavičiui (sukurtas 1990 m., pastatytas 1991 m.; Švenčionėlių bažnyčios šventorius)²³. Galima paminėti dar vieną už anksčiau išvardytuosius gal net ankstesnę granito paminklą – ant cokolio pakeltą „Jėzaus Nazariečio“ figūrą ant Rupšių šeimos kapo (po 1975 m.; Švėkšnos kapinės, Šilutės r.)²⁴. Autorius nežinomas, bet akivaizdu, kad jis ne savamokslis. Profesionalių skulptorių kūriniai išsiskiria tuo, kad jie atlikti iš patvarių medžiagų (bronzos, granito, ketaus), pagrindinis elementas visuose yra didelių matmenų Jėzaus figūra.

Liaudies meistrų paminkluose su Jėzaus Nazariečio atvaizdu Viešpaties figūra yra svarbiausias prasmnis elementas, komponuojamas mažosios architektūros statinyje. Be jau paminėtų dviejų 1989 metų kryžių, V. Ulevičius išdrožė dar keletą panašių: pastatomą kryžių (eksponuotą 1990 m. Lietuvių liaudies meno parodoje), „Kryžių Krakų žmonėms“ (1993 m.; Krakų miestelio aikštė), Šlapaberžės kaimo kryžių (1996 m.; Kėdainių r.); prie dar vieno kryžiaus, stovinčio jo kieme Krakėse, meistras 2002 m. nusifotografavo su svečiais²⁵. Stogastulpį su nišoje išdrožta reljefine „Jėzaus Nazariečio“ figūra iki 1995 m. yra sukūręs biržietis meistras Algirdas Vladislovas Butkevičius²⁶, koplytstulpį su analogiško siužeto figūra – R. Puškorius (1991 m.; kapinaitės tarp Bernotų ir Pasandravio, Raseinių r.)²⁷, antkapinį paminklą – šiauliškis A. Martinaitis (iki 1996 m.; Kvėdarnos kapinės)²⁸, paminklą Mažeikių sodyboje sudegintiems žmonėms – garliaviškis T. Adžys (1990 m.; miškas už Rusenių kaimo, Kėdainių r.)²⁹, geologo, gamtininko Česlovo Chmielevskio antkapinį paminklą – Arvydas Petrusis (1995 m., projekto autorius architektas Algis Šironas; Panevėžio senosios kapinės, Apvaizdos takas)³⁰. Tautodailininkas Juozas Šikšnelis sukūrė bent du medinius kryždirbystės statinius su „Jėzumi Nazariečiu“: paminklą tėvams savo gimtojoje sodyboje (1996 m., Šventdubrys kaimas, Varėnos r.) ir kryžių kalbininko Antano Salio tėviškės vietoje (Reketės kaimas, Kretingos r.)³¹.

Be paminėtojo V. Ulevičiaus kryžiaus, Kryžių kalne yra dar du (o šiuo metu gal ir daugiau) kryž-

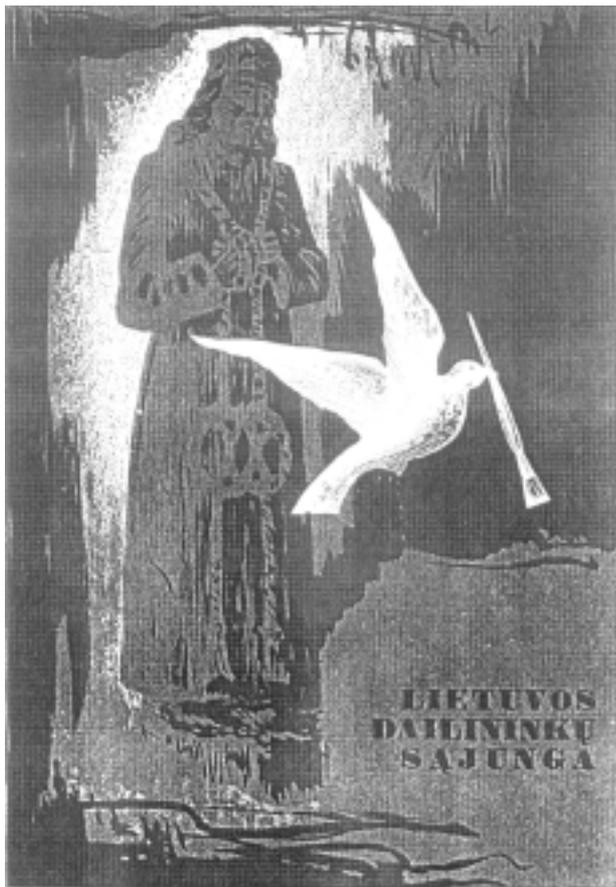
dirbystės statinėliai – koplytstulpiai su reljefinėmis „Jėzaus Nazariečio“ figūromis³². Du tokio pat tipo paminklai – Jonučių (Kauno m.) kapinėse, po vieną – Vištyčio (Vilkaviškio r.), Anykščių (prie „Šilo“) kapinėse. Toli gražu ne visus nuo XX a. devintojo dešimtmečio pabaigos pastatytus kryždirbių paminklus su „Jėzumi Nazariečiu“ pavyko išaiškinti, tačiau tokio tikslo ir neturėta. Jau išvardytieji rodo, kad aptariamasis siužetas pastaraisiais metais iš tiesų tapo populiarus ir daugelio tautodailininkų pamėgtas.

Be lauko paminklų, liaudies meistrai vėl ėmė kurti ir bažnyčioms skirtus „Jėzaus Nazariečio“ atvaizdus. Kartais tai tarsi seno, konkrečioje bažnyčioje gyvusio, per tokį atvaizdą adoruojamo Viešpaties kulto sugražinimas: 1997 m. vietinis meistras J. Judžentis išdrožė ant Žemaičių Naumiesčio Švč. Jėzaus Širdies altoriaus tabernakulio pastatytą „Jėzų Nazarietį“ (bažnyčioje tebesaugomas apnykęs procesijų altorėlis su to paties turinio figūra, o dar viena sena, paminkline paskelbta to paties pavadinimo skulptūra iš šios bažnyčios pavogta prieš keletą metų). Raimondas Blažaitis sukūrė reljefinį „Jėzaus Nazariečio“ atvaizdą Dievo stalo atramoje (apie 1988–1990 m., Alvito bažnyčia)³³.

Panašiai kaip „Rūpintojėlio“, tik daug rečiau, kuriamos privačiai namų erdvei skirtos nedidelės „Jėzaus Nazariečio“ figūrėlės arba reljefai. Tokių drožinių pasirodo dailės ir suvenyrų salonuose, mugėse, patenka į įvairius rinkinius. Antai Sigitas Jagminas savo išdrožtą skulptūrą „Jėzus Nazarietis“ padovanojo Kelmės krašto muziejui³⁴, P. Balsio nedidelį to paties pavadinimo reljefą 2003 m. gegužės mėnesį buvo galima nusipirkti „Katalikų pasaulio“ knygyne Vilniuje, Dominikonų gatvėje.

XX a. paskutiniojo dešimtmečio pradžioje „Jėzaus Nazariečio“ siužetas sugrįžo ir į kitas dailės rūšis. Albina Makūnaitė sukūrė raižinį („Ecce Homo“, 1989 m.)³⁵, Linas Giedrimas – paveikslą („Jėzus Nazarietis“, 2000 m.)³⁶, tekstillininkas Juozas Balčikonis – to paties pavadinimo batiką, Ina Orinauskaitė – grafikos kūrinį (abu 1990 m.)³⁷. Iš pokalbio su J. Balčikoniu paaiškėjo, kad jis vieną analogiško siužeto batiką sukomponeavo dar sovietmečiu. Gal tokių Jėzaus atvaizdų, nefunkcionavusių oficialiajame dailės gyvenime, tuomet sukūrė ir kiti dailininkai?

Pradedant nagrinėti XX a. II pusės „Jėzaus Nazariečio“ formų, ikonografijos ir įvaizdžio ypatybes, tenka sugrįžti prie jau minėto A. Vaičiūčio 1944 m. sukurto katalogo viršelio (1 pav.). Jame įkomponuoti keli vienas kitą papildantys motyvai: tamsiame fone šviesos apsuptyje išryškinta Jėzaus figūra ir baltas balandis, nešantis teptuką. Liaudiškos skulptūrėlės „Jėzus Nazarietis“ atvaizdas, sugretintas su taikos ir kūrybos simboliais, įgyja naują, dvejopą prasmę: jis išreiškia liaudies tradicijų puoselėjimo Lietuvos me-

1. A. Vaičaitis. Lietuvos dailės parodos katalogo viršelis. 1944 m.

ne idėją, bet dar ryškiau – nelaisvą, taikos besiviliančią Tėvynę. Tai pirmas žinomas atvejis, kai toks įvaizdis perteiktas pasitelkus „Jėzų Nazarietį“. Pačios Išganytojo figūros ikonografija nepakeista, bet kuriant vaizdą panaudoti papildomi simboliai.

Kitaip pasielgė garsusis savamokslis meistras L. Šepka, kuris, kaip ir kitose savo skulptūrose, tik iš dalies laikėsi tradicinės ikonografijos bruožų. Nazariečio figūra kaip įprasta tiesi, frontali, Aukštaitijos regionui tipiška savo liaunumu, bet ant jos krūtinės nėra trinitorių škaplieriaus, o tradicinė plati sujuosta tunika pakeista valstietiška sermėga. Savitai traktuotos kitos ikonografinės detalės: ornamentalia juosta, tarsi diadema, virtęs erškėčių vainikas ir rankas rišanti virvė. Pastaroji neturi nei būdingos viršutinės per kaklą permestos atkarpos, nei nusvirusių galų. Ji teapjuosia riešus ir yra tarsi antrankiai. Tradicinė virvės struktūra turėjo savą prasmę, padėjo atpažinti ikonografinį tipą ir leido padidinti statiškos bei simetriškos „Jėzaus Nazariečio“ figūros plas-

tiškumą. Tuo tarpu L. Šepkos išdrožtos Jėzaus figūros paviršiui išraiškingumo teikia raukšlių ornamentas ir ritmiškai išdėstytos stambios sagos. Meistras išties pasižymėjo puikia menine intuicija – vien riešus teapsukantis raištis daug labiau nei puošnios kilpomis surangyta virvė pabrėžia suimtojo, nelaisvojo įvaizdį, o plonytės, prie šonų prispaustos rankos, siaurutėlis statulos stulpelis kelia atjautą. Kas bepasakys, kokių minčių ir jausmų apimtas L. Šepka drožė šią skulptūrą, tačiau dabar ji galėtų būti suvargusios, didžiajame tautų kalėjime – Sovietų sąjungoje – įkalintos pokarinės Lietuvos įvaizdžiu.

Uoginiuose, A. Petrausko sodyboje-muziejuje, prieš 1979 m. pastatytą monumentalią statulą išdrožęs meistras (gal pats A. Petrauskas?) „Jėzaus Nazariečio“ ikonografiją prilygino tipiniam „Ecce Homo“ atvaizdui, nes pridėjo ir pajuokos skeptrą. Tačiau įdomiausia ir naujausia šios skulptūros detalė yra krūtinės linijoje figūrą skersai suveržusi virvė. Toks išpūdis, kad neva karališkai išaukštintas Viešpats ne tik negali pajudinti rankų, bet ir negali laisvai kvėpuoti. Ši skulptūra yra kankinamo Jėzaus atvaizdas, bet ji savaip simbolizuoja ir tikėjimo bei žmogaus padėtį tuometinėje Lietuvoje.

Dydžiu Uoginių Jėzaus figūrai artima, bet plastine išraiška ją pranoksta buvusi Paberžės kapinių antkapinė skulptūra „Jėzus Nazarietis“ (2 pav.). Pastebėtina, kad tai pirmas antkapinis paminklas, kurį sudaro vien monumentali šio siužeto statula. Tipologiniu požiūriu jos pirmtakėmis laikytinos kitokios ikonografijos Jėzaus statulos – antkapiniai paminklai, Lietuvoje paplitę XX a. tarpukariu. Tačiau nuo pastarųjų aptariamoji skulptūra skiriasi ne tik siužetu, bet ir originaliais pasirinkto atvaizdo niuansais. Viena vertus, panaudotas charakteringas tipažas bei transformuotos proporcijos yra tiesiog programiškai priešingi XX a. išplitusiems nudailintiems Išganytojo atvaizdams. Kita vertus, nors siauri, aptakūs pečiai ir kitos panašios detalės ryškina nuovargį, bet sviri figūros apačia, padidintos plaštakos ir pastambinta apatinė veido dalis rodo vitališką jėgą. Panašiai ir ikonografinės detalės – itin išryškintas erškėčių vainikas su labai ilgais spygliais, didelė škaplieriaus plokštelė ir standžiai, trimis apsukomis suveržti riešai tiek pabrėžia kančią, tiek tarnauja Jėzaus išaukštinimui bei tikėjimo manifestacijai. Vainikas dėl savo formos tampa ir nimbu, o riešai surišti taip, kad sudaro svarbiausią krikščionišką simbolį – kryžių, kuris dėl savo įkomponavimo vietos itin gerai išryškėja. Iš pirmo žvilgsnio figūra atrodo rami ir nuolanki, tačiau geriau išžiūrėjus matyti, kad ji tvirta ir nors surišta tarsi tiesia ir siūlo Išganyto ženkla. Šioje skulptūroje nauji „Jėzaus Nazariečio“ įvaizdžio niuansai sukurti ir plastinėmis priemonėmis, ir nevienareikšmiai krikščioniškais ženklais.

2. R. Idzelis. Antkapinė skulptūra „Jėzus Nazaretis“. Prieš 1979 m. Medis. *Paberžės kapinės* (nuotrauka iš knygos: B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, t. 6, p. 440)

Tokį patį kryžiumi surištų rankų ženklą panaudojo ir Alsėdžių šventoriaus paminklo (3 pav.) autorius. Be to, jis visai atsisakė kitų virvės atkarpų, škaplieriaus, užtat Jėzaus atvaizdą dar papildė Lietuvos tautiniais valstybiniais simboliais. Paminklas – medžio stulpas su fasade, nišoje, išdrožta apibendrintų formų Nazariečio figūra – viršuje užbaigtas Vyčio kryžiumi, o jo cokolinėje dalyje įkomponuoti Gedimino stulpai. Šių heraldinių ženklų buvo gausu XX a. tarpukario karių kapų ir Nepriklausomybės jubiliejų paminkluose, tačiau anuomet jie retai jungti su Kristaus arba Švč. Mergelės atvaizdais, o su „Jėzumi Nazariečiu“ – niekuomet. Aptariamame paminkle krikščioniškos ir valstybinės simbolikos jungtis pabrėžia ir politinės, ir religinės laisvės ilgesį bei siekį, o „Jėzumi Nazaretį“ parodo kaip Lietuvos globėją. Šventoriuje, bet ne ant kapo, 1981 m. pastatytas paminklas tikriausiai turėjo priminti pirmuosius sovietinius trėmimus arba 1941 m. sukilimą.

Praturtintas „Jėzaus Nazariečio“ įvaizdis panaudojant papildomus užrašus bene pirmą kartą, bent

3. Alsėdžių šventoriaus paminklas. 1981 m. Medis (R. Stankevičienės nuotrauka)

jau viešai pastatytame (nebe privačiai aplinkai skirtame) XX a. II pusės kūrinyje, panaudotas S. Karanausko 1987 m. sukurtame Krikščionybės jubiliejaus paminkle Inturkės šventoriuje. Reljefinė pagrakštintų proporcijų, pabrėžiančių iškankinimą, Jėzaus figūra įkomponuota nišoje, išskobtoje per visą paminklo – stogeliu su kryžiumi uždengto stulpo – aukštį. Apatinėje paminklo dalyje suformuota medžio žievę imituojanti dekoratyvi faktūra rodo, kad tvirto medžio kamieno įvaizdis pasirinktas sąmoningai. Abilingos palikimas – stulpinio paminklo forma – čia prasminga. Po Jėzaus kojomis išdrožtas įrašas „1387–1987/ KENČIANTIEMS“ ne tik parodo dvejopą paminklo paskirtį – pažymėti jubiliejų ir pagerbti tautos bei tikėjimo kankinius, bet ir padeda suvokti, kad „Jėzus Nazaretis“ ne tik pats patyrė kančią, bet ir yra tvirtybės pavyzdys bei paguoda kenčiantiems.

Kartais papildomų nagrinėjamo Jėzaus atvaizdo suvokimo niuansų teikia nauja jo paskirtis. R. Blažaičio sukurtas Alvito bažnyčios Dievo stalo atramos-jelje-stulpe išdrožtas šiaip jau gana tradicinis reljefas „Jėzus Nazaretis“ išidėmetinas dėl savo įkomponavimo vietos. Ja tarsi pabrėžiama, kad Kristus, jo kan-

čia (perteikta tradiciniais atributais) ir tvirtumas (išreikštas tiesia figūros stovėseną, kompaktiška, kresna jos masė) yra Krikščioniškojo tikėjimo pagrindas.

Iki XX a. devintojo dešimtmečio, be jau aptartų, perkurta ikonografija pasižymi „Jėzaus Nazariečio“ atvaizdų, buvo sukurta ir gana tradicinių skulptūrėlių, įkomponuotų mažosios architektūros paminkluose. Valakbūdžio kryžiaus Jėzaus statulėlė kresnoka, paplokštinta. Nuo surištų riešų žemyn svyrančia virve, stambiu erškėčių vainiku, smulkutėmis plaštakomis ji primena ne vieną XIX a. II – XX a. I pusės to paties pavadinimo liaudies skulptūrą. Paberžės kapinių antkapiniame paminkle (pseudostogastulpyje) įkomponuota „Jėzaus Nazariečio“ reljefinė figūra pasižymi įprasta ikonografija, pagrakštintomis proporcijomis. Tik pats paminklas (ant neaukšto stulpo iškelta plokštė su išmaugtais šonais, niša figurėlei, dvišlaičiu stogeliu ir metaliniu kryžiumi) bei Jėzaus reljefas jau yra stilizuoti, atspindintys tradicinės kryždirbystės modernizavimo tendencijas.

„Jėzų Nazarietį“ dar kitaip, ne kaip pagrindinį vaizdavimo objektą, o kaip fono elementą, savo portetuose įkomponavo tapytojas Vytautas Ciplijauskas. „L. Truikio ir M. Rakauskaitės portrete“ (1972 m. ir 1974 m. variantai) Jėzaus atvaizdas bei Budos statulėlė, kurie nutapyti fone, šonuose, padeda atskleisti kultūrinius pavaizduotųjų interesus. Ir šiame, poriniame, ir „A. Každailio portrete“ (1973 m.) Jėzaus atvaizdas, jo išraiška pabrėžia portretuojamųjų asmenų dvasingumą³⁸.

1988–1989 metus galima laikyti ne tik Lietuvos, bet ir kryždirbystės atgimimo metais. Tada pradėta atstatyti senuosius tautos bei valstybės istorijai paskirtus paminklus ir gausiai kurti nauji, dažniausiai įamžinantys sovietmečio kankinystės vietas, primenantys trėmimus. Be to, pakito žymių žmonių tėviškes ar kitas memorialines vietas pagerbiančių paminklų turinys: nei Lietuvos senosios istorijos herojų, nei Jėzaus, Švč. Mergelės atvaizdų ir kitų religinių siužetų niekas nebedraudė. Todėl ir „Jėzaus Nazariečio“ siužetas per pastaruosius penkiolika metų tapo gana dažnas. Tokių Viešpaties atvaizdų sukūrė įvairių sričių dailininkai profesionalai, bet, kaip jau minėta, labiausiai jis atgimė kryždirbystėje.

Nagrinėjimui pasirinkome tuos pastarųjų keliolikos metų „Jėzaus Nazariečio“ siužeto kryždirbystės ir skulptūros kūrinius, kurie įsidėmėtini dėl savo paskirties ir Jėzaus Kristaus įvaizdžio ypatybių. Vienuose kūriniuose išvelgiami nauji Išganytojo traktavimo niuansai, kituose ryški senųjų tradicijų tąsa, dar kituose pasitelkti mūsų minėti sovietmečiu perkurtos ikonografijos bruožai. Grynai tradicinių pavyzdžių, kuriuos nuo senųjų kūrinių teskiria tik autorius drožybos braižas, neminėsime.

Jau aptartos Paberžės antkapinės skulptūros „Jėzus Nazarietis“ plastikos bei ikonografijos įtaką ga-

lima atsekti ne viename Jėzaus skulptūriniame atvaizde, pavyzdžiui, A. Martinaičio sukurtame antkapiniame paminkle Kvėdarnos kapinėse. Beveik pasikartoja figūros proporcijos, rankų surišimo būdas, škapleriaus dydis, plaukų ilgis, tipažas. Grakščias proporcijas, rankų sukryžavimo vietą, virvės kryžių ir erškėčių vainiką su itin ilgais spygliais keliuose savo kryžiuose su „Jėzaus Nazariečio“ reljefine figūra panaudojo ir V. Ulevičius. Tačiau šio meistro darbai nėra vieno kurio pavyzdžio sekiniai. Juose ne tik perimti ankstesnių žymių kryždirbių pasiekimai, sukurtos vientisos bei išraiškingos kompozicijos, bet ir suformuota sudėtinga įvaizdžių sistema, kurioje suldyta daugybė ankstesnių atvaizdo traktavimo ypatybių. Naudojamas V. Svirskio suformuotas kompozicinis tipas: kryžių šakas dažniausiai jungia vientisi reljefinio spindulių apskritimo segmentai, prie stiebo šonų prišlieti kryželiais užbaigti „sparnai“ – elementai su angelų figūromis. Tačiau patys kryžiai daug aukštesni, su ilgesnėmis šakomis – jų proporcijos perimtos iš senųjų aukštaitiškų kryžių. Ornamentali visų paviršių faktūra iš dalies primena to paties V. Svirskio ar L. Šepkos ornamento kūrimo būdus, o visgi yra savita ne tik savo ritmika, bet ir raštų prasmingumu. Be kristologinių ir apskritai krikščioniškų simbolių – įvairiu masteliu vis kartojamų kryžių, taip pat nimbų, erškėčių vainiko, angelų, panaudoti ir kitokie. Pavyzdžiui, Kryžių kalno kryžiuje ant angelų krūtinų išraižyti Gedimino stulpai, kurie įkomponuoti į krikščionišką meilę išreiškiančias širdis su kryželiu. Konstrukcinio kryžiaus šakos ištisai išdrožinės ažuolo lapais, kuriais papuoštas ir Jėzaus drabužis. Kadangi XVIII–XIX a. kūriniuose „Jėzaus Nazariečio“ skulptūros rengtos ornamentuotais rūbais, kurie perteikti įvairia technika sukurtuose atvaizduose, tokia puošyba šiam ikonografiniam tipui nėra svetima. Be to, V. Ulevičius didžiulį Išganytojo reljefą įkomponuoja taip, kad galva ryškėja kryžmoje gaudama papildomą – kryžiaus – nimbą, o pati figūra dengia kryžiaus stiebą, ir formaliai, ir simboliškai sutapdama su juo. Ilgaamžis, vėtras atlaikantis ažuolas čia išreiškia amžinybę ir tvirtumą, turi papildomų pasaulio medžio – kryžiaus medžio prasmę. Jis įeina į kūrinių tautinės simbolikos klodą, kurį papildo įrašai: „VIEŠPATIE/ APSAUGOK/ LIETUVA/ NUO/ TREMČIŲ“ ir „KĖDAINIŲ/ TREMTINIAI/ 1989“. Kitų V. Ulevičiaus kryžių su „Jėzumi Nazariečiu“ įrašuose irgi prašoma Viešpaties globos arba Lietuvos himnu deklaruojama meilė Tėvynei, pagerbiamas tremtinių atminimas.

Kėdainių (Kauno g.) kapinėse pastatytą V. Ulevičiaus kryžių papildo ne prie šonų prišlieti angelai, o atskirai pastatytos stelos su jais. Trijų dalių kompoziciją, sudarytą iš centrinio stogastulpio ir dviejų plokščių, kurdamas paminklą Mažeikių sodyboje sudėgintiems žmonėms panaudojo ir meistras T. Adžys.

Vienoje steloje surašytos žuvusiųjų pavardės, kitoje – Naujojo Testamento citata: „Palaiminti/ persekiojami/ dėl teisybės./ Jų yra/ dangaus/ karalystė/ MT 57–20“. Įrašo turinys siejasi su suimto, bet tiesiai, išdidžiai stovinčio „Jėzaus Nazariečio“ atvaizdu. T. Adžys irgi perėmė jau tradiciniu tampantį Išganytojo rankų surišimo būdą, be to, vykusiai pasitelkė V. Svirskio sumanytą skulptūrišką aureolę, kurią sudaro stambūs, neperskirti, neilgi gūbriai – spinduliai, prišlieti prie figūros šonų, todėl paminklas įgauna raiškų siluetą, kurio trūko stulpinėms sovietmečio kompozicijoms.

Maždaug nuo XX a. devintojo dešimtmečio pabaigos iki dabar sukurta gana daug koplytstulpių, kuriuose įkomponuotas analizuojamas Jėzaus atvaizdas. Šių statinėlių proporcijos, elementai kartais nutolę nuo įprastų seniesiems Lietuvos koplytstulpiams, bet tradicijų įtaka ryškiai pastebima. Būtent šio tipo kryždirbystės paminkluose su „Jėzumi Nazariečiu“ vėl imta derinti tuos Švč. Mergelės atvaizdus, kurie nuo seno buvo komponuojami kartu ir bažnyčių altoriuose, procesijų altorėliuose, ir mažosios architektūros kūriniuose.

Kryžių kalne du vienodos formos stilizuoti koplytstulpiai, vienas su „Jėzumi Nazariečiu“, kitas su „Švč. Mergele“, tik pastatyti šalia³⁹, bet dažniausiai dvi skulptūros dera viename paminkle. Česlovo Chmielevskio antkapinio paminklo – koplytstulpio – fasade pastatyta „Jėzaus Nazariečio“ statulėlė, o kitoje pusėje – „Maloningoji Švč. Mergelė Marija“. Šių siužetų derinys, žinomas nuo XIX a. II pusės, ne tik įvaizdina Išganytojo kančią, bet ir deklaruoja tikėjimą bei viltį. Raseinių rajone, senose kapinaitėse prie Maironio tėviškės, R. Puškorius pastatytame arkiniam tradicinių, gana lakoniškų formų koplytstulpyje „Jėzus Nazarietis“ sugretintas su „Švč. Mergele Marija Sopingajaja“. Jau XVIII a. žinomas šių siužetų derinys persmelkia skausmu ir sielvartu, nuteikia meditacijai. Be to, R. Puškorius pasitelkia ne tikslios ikonografijos „Jėzaus Nazariečio“ atvaizdą, bet žmonių nuo seno tuo pačiu pavadinimu įvardijamą labai artimą „Jėzaus surištomis rankomis“ siužetą. Pastarasis beveik atitinka ir grynąjį „Ecce Homo“ ikonografinį tipą. Lietuvoje, ypač kai kuriuose liaudies kūriniuose, jie jau XIX a. pabaigoje supanašėjo, todėl aptartini kartu. R. Puškorius pavaizduotas Jėzus neturi škaplieriaus ir viršutinės virvės atkarpos, tačiau tokių šio atvaizdo pavyzdžių pasitaiko ir senajame lietuvių liaudies mene. Skulptūros išraišką kur kas labiau keičia link dešinio peties pasvirusi Jėzaus galva ir kitos asimetriją didinančios detalės. Jos, skirtingai nei statiškumas, kuris perteikė Išganytojo tvirtumą, jo karališką didybę, kuria mąšlią ir kartu lyrinę nuotaiką. „Ecce Homo“ ir „Jėzaus surištomis rankomis“ skulptūrų Lietuvos bažnyčiose yra nedaug, jų nuotraukos nepublikuotos

liaudies meno pavyzdžius teikiančiuose albumuose, tad vargu ar jos galėjo paveikti dabarties kryždirbius. Panašu, kad meistrams, kuriantiems bet kurio siužeto Jėzaus atvaizdus, įtaką daro nepaprastas „Rūpintojėlio“ išpopuliarėjimas. Tokio reiškinio pavyzdžiu gali būti Valaičių antkapinio koplytstulpio Jėzaus figūrėlė. Tiesi stovėseną, ilgą, simetriškai klostytą rūbą, ant krūtinės sukryžiuotos rankos rodo, kad stilizuojama tradicinė „Jėzaus Nazariečio“ skulptūra, tačiau stipriai šonan palenkta galva perteikia liūdesį.

Antkapinių paminklų skulptūrų ir reljefų išraišką lemia ne tik senųjų pavyzdžių poveikis, bet ir meistrų suvokiamas asmeniškėnis žmogaus santykis su šios paskirties kūriniu. Lankydami kapus nusiteikiame kitaip, nei atsidūrę prie valstybės, tautos arba krikščionybės istorijai svarbių vietų, kurių paminklai vienu ar kitu būdu visada manifestuoja didingas idėjas. Atitinkamai ir nedideli, privačiai aplinkai skirti „Jėzaus Nazariečio“ siužeto kūriniai taip pat labiau kameriniai, užgaunantys subtilesnes žiūrovo pajautas. Antai tautodailininkas S. Jagminas išdrožė tradiciškai stabilią, statišką „Jėzaus Nazariečio“ statulą, tačiau, transformuodamas jos proporcijas (labai pailgindamas veidą, pabrėždamas aštirus kampus), jis visų pirma išryškino atvaizdo sielvartingumą. Gargždžių meistro P. Balsio reljefinis Jėzaus atvaizdas (4 pav.) kelia atjautą, nuteikia jautrumui, nes autorius jį išdrožė pasitelkdamas švelnią šviesokaitą kuriantį bareljefą, liaunas figūros proporcijas, virpančias linijas ir subtilią asimetriją. Meditacijai nuteikia ir profesionalaus dailininko L. Giedrimo nupieštas paveikslas, kurio tamsiame fone ryškėja tiesi, raudoniū it liepsnelė žerinti Jėzaus figūrėlė.

Prakalbus apie profesionalių dailininkų kūrinius, aptartinas vienas raizginys ir keli paminklai, kuriuos su tautodailininkų darbais sieja ne tik ikonografinės atvaizdų detalės, bet ir programinės sąsajos su liaudies dailės ir apskritai senosios bažnytinės dailės tradicijomis.

A. Makūnaitė savo „Ecce Homo“, kuris sukurtas dailininkei būdinga liaudies grafikos tradicijas plėtojanti maniera, Jėzų Nazarietį pavaizdavo Vilniaus mūrų su Aušros vartais ir katedra fone, dar įkomponuodama mažas garbintojų ir prašytojų figūreles – įvairių luomų asmenis (vyrauja kariai) su istorizuotais kostiumais. Taip pabrėžta atitinkamo Viešpaties garbinimo tradicija, o Vilnius parodomas kaip sakralus centras. Be to, tarsi išreiškiamas prašymas padėti Lietuvai jos laisvės kovoje.

Skulptorius, iškalęs Rupšių antkapio skulptūrą, beveik nekeitė to paties siužeto medinėms liaudies skulptūroms būdingo vaizdo, nors jį niuansavo, pritaikė didesniai masteliui ir naujai medžiagai – granitui. V. Žentelio sukurta paminklo Lietuvos kankiniams Kėdainiuose statula tik iš dalies susijusi su

4. P. Balsys. Bareljefas „Jėzus Nazarietis“. 2003 m. Medis (R. Stankevičienės nuotrauka)

„Jėzus Nazariečio“ tradiciniu atvaizdu ir priklauso jau minėtam „Jėzus surištomis rankomis“ siužetui. Vis dėlto tipaže, proporcijose, sukryžiuotose plaštakose ryškūs mūsų aptariamo siužeto senųjų pavyzdžių atspindžiai. Be to, pastebėtina, kad, panašiai kaip jau aprašytoje L. Šepkos statulėlėje, šiame paminkle virve apsukti tik Jėzus riešai. Neieškokime čia sekimo. Reikia manyti, kad abiem atvejais tai tiesiog įvaizdžio modernizacija: rankos surištos taip, kaip jos varžytos XX a. suimtiesiems.

Religinių siužetų skulptūrų XX a. II pusėje Lietuvoje bene daugiausiai sukūrusio dailininko A. Kmieliausko kūrybos kelyje paminklas kunigui B. Laurinavičiui (5 pav.) gana įprastas tuo, kad pasirinktas Išganytojo atvaizdas. Vis tik menininkui tai buvo nauja užduotis. B. Laurinavičių, savo gyvenimą paskyrusį tikėjimo, žmogaus teisių ir lietuviybės gyni-

5. A. Kmieliauskas. Paminklas kunigui B. Laurinavičiui. 1990–1991 m. Granitas. *Švenčionėlių bažnyčios šventorius* (Vytauto Suslavičiaus nuotrauka)

mui ir skleidimui, A. Kmieliauskas gerai pažinojo ir teigė: „Jo gyvenime ir darbuose galima išvelgti visos tautos siekius“. Tad paminklas kurtas ne tik vienam asmeniui, o, panašiai kaip tremtinių atminimo įamžinimo atvejais, visiems krašto žmonėms. Dailininkas yra nurodęs, kodėl komponuodamas šį paminklą jis pasirinko būtent šį Jėzus atvaizdą: „Kristus surišamas, nuplakamas, nukryžiuojamas kaip ir visa Lietuva, siekdama nepriklausomybės“. Pats dailininkas šią statulą vadina „Jėzumi prieš Pilotą“ pabrėždamas, kad tai teisingas teisingo įvaizdis. Dalies tipinių „Jėzus Nazariečio“ detalių nėra, tačiau sąsajos su šiuo siužetu, jo senaisiais, o ir XX a. II pusės kūriniais – aiškios. Panaudotos negausios detalės, dė-

mesį sutelkiant į jų prasmę bei vizualinį ir emocinį poveikį. Suvaržymą, priespaudą perteikia proporcijų deformacija – suplonintos rankos, kiek išgūžta galva bei pabrėžtinai stulpiškas, tarsi suspaustas figūros blokas, kurio stabilumas reiškia ir tvirtumą. Kankinystę žymi į bloką įrėžtos skersai surištos juostos, specialiai parinkto „žaidoto“ – raudonomis gyslomis nusėto – juosvo akmens faktūra. Ne tik prispaustos, bet ir prie korpuso priveržtos rankos bei iš virvės apšukų sudarytas kryžiaus ženklas, ryškėjantis figūros centre, nėra naujos detalės, bet B. Laurinavičiaus paminkle jų plastinis-emocinis poveikis itin stiprus. Į papildomas apibendrinto Jėzaus atvaizdo suvokimo prasmes nukreipia įrašai. Be signalūros ir palaidotojo asmenį nurodančio, jų yra dar du: „Nebijokite tų, kurie žudo kūną, bet/ negali užmušti sielos, Mt. 10, 28“ ir „Švenčionėlių bažnyčios statytojas/ ir mūsų tautos kankinys,/ gynęs žmogaus ir tikinčiųjų/ teises, Helsinkio komiteto narys“.

V. Vildžiūno, anksčiau irgi kūręs bažnyčioms, „Jėzus Nazarietis“, kaip minėta, pritaikytas net trims paminklams (du skirti tremtinių, vienas – kunigo atminimui). Jis pasižymi ryškiomis autoriaus individualios stiliškos ypatybėmis. Iš pabrėžtos figūros ašies ir tipinių ikonografinių detalių gerai atpažįstamas Lietuvos senojoje liaudies dailėje populiarus Jėzaus atvaizdas. Kaip ir kai kuriuose kituose autoriaus kūriniuose, sugebėta perteikti tiesiog poliškas ypatybes: stabilumą – dinamiką, tvirtumą – trapumą, didingumą – lyriškumą. Visa tai atitinka skulptūros plastikos, derinančios modernumą ir tradicijų poveikį, pobūdį.

Apskritai reikia pastebėti, kad profesionalių dailininkų kūryboje tradicijos ir įprastinė įprasminta ikonografija panaudojamos kitaip nei tautodailininkų darbuose. Kaip minėta, naudojamas ne medis, o tvirtesnės medžiagos, perkuriamas ikonografinių detalių santykis su skulptūrų visuma, siekiama ne įvaizdžių ir dekoru gausos, o kiekvieno elemento formalaus ir idėjinio prasmingumo, būdinga ryškesnė individuali stiliška. Tačiau „Jėzaus Nazariečio“ įvaizdžiai visoje Lietuvos XX a. pabaigos dailėje nepriklausomai nuo kūrėjų profesionalumo lygio yra tie patys.

xxx

Peržvelgus „Jėzaus Nazariečio“ siužeto raidą Lietuvos dailėje nuo XX a. vidurio (1944 m.) iki šių dienų galima padaryti keletą išvadų.

Siužeto populiarumą lėmė Lietuvos meninio, kultūrinio, o dar labiau – religinio ir politinio-socialinio gyvenimo padėtis ir raida. Kaip ir kiti religiniai siužetai, jis patyrė draudimų bei atgimimo laikotarpius.

Religinę kultūrą ir meną varžiusiu sovietmečiu kiekybės atžvilgiu siužetas iš pradžių vos vegetavo, bet nuo aštuntojo dešimtmečio vėl ėmė dažnėti. Vis

tik sovietiniu laikotarpiu jį kūrę menininkai, dažniausiai neprofesionalai, nors būta ir tokių, ne tik pateikė išraiškingų šio siužeto pavyzdžių, bet ir kiek perkūrė atvaizdo ikonografiją, „Jėzaus Nazariečio“ paveikslą aktualizuodami ir papildydami įvaizdžiais, išreiškiančiais religines, nacionalines ir valstybingumo idėjas.

Tuo metu susiformavo ir tautodailininkų gretos, atsiradus galimybei pajėgusios gaivinti senosios kryždirbystės tradicijas, nes sovietmečiu jau buvo imtasi ir monumentalaus užmojo medžio paminklų, pradėti taikyti (dažniausiai antkapiniuose paminkluose) senųjų tipų statinėliai.

Nuo atgimimo laikų, maždaug nuo 1989 m., „Jėzaus Nazariečio“ siužetas įkvėpė daugelį įvairių sričių menininkų, bet labiausiai – kryždirbius. Dažniausiai toks Jėzaus atvaizdas kuriamas kaip kryžių, koplytstulpių, stogastulpių statula ar reljefas. Profesionalūs skulptoriai dažnai jį komponuoja kaip savarankišką statulėlę, pavienių reljefų, o ir kitokių vaizduojamosios dailės kūrinių.

„Jėzaus Nazariečio“ siužetas dėl savo senosios (suimto, įkalinto Jėzaus, teišaus teisiamojo) įvaizdžių sistemos, kuri buvo papildyta naujais deklaratyviais simboliais, labai tiko tautos istorijos, jos kankinių ir tremtinių atminimui įamžinti. Šis Išganytojo atvaizdas, viena vertus, suvokiamas kaip kančios epizodo pavaizdavimas, nuteikiantis jos išgyvenimui bei apmąstymui. Kita vertus, dėl atitinkamos formaliosios ir prasminės raiškos tai yra gana apibendrintas Jėzaus atvaizdas. Priklausomai nuo papildomų detalių, jų atmetimo, pakeitimo ir gretimų atvaizdų bei įvaizdžių jis įgauna naujų suvokimo niuansų. Todėl ir sovietmečio, ir atgimimo bei dabartinės Lietuvos Respublikos laikų „Jėzaus Nazariečio“ siužeto kūriniai pasižymi palyginti didele įvairove. Siužetas netapo trafaretišku vienprasmio įvaizdžiu ar simboliu.

Gauta 2003 06 23

Nuorodos ir paaiškinimai

- ¹ H. Paulauskas, *Kupiškėnų kraštas*, Vilnius, 1979, nuotrauka „A. Petrausko muziejus Uoginiuose“ įklijose; Z. Žemaitytė, *Lioginas Šepka*, Vilnius, 1984, 19, 49 pav..
- ² B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, Chicago, 1983, t. 3, pav. p. 306, 307; 1987, t. 6, pav. p. 440.
- ³ *Biržiečiai tautodailininkai*, Panevėžys, 1995, p. 50; *Kėdainių rajono kultūros paveldas*, parengė V. Berlėtaitė, Kėdainiai, 1999, p. 24, 30, 41, 45; R. Kontvainas, A. Stanaitis, K. Švedas, *Žemaičių žemė*, Vilnius, 1998, p. 198; *Kryžių kalnas*, fotografijų albumas, Šiauliai, 2000, pav. p. 24; *Lietuvos karių kapai*, atvirukų rinkinys, Vilnius, 1989, Nr. 24, 42; *Nukentėję paminklai*, Vilnius, 1994, p. 127; H. Smilgys, *Kryžių kalnas*, Šiauliai, 2000, pav. p. 19, 28, 35, 36, 39; H. Smilgys, *Šiauliai. Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1998, pav. p. 35.

- ⁴ Antanas Kmieliauskas. *Freska. Tapyba. Grafika.*, teksto autorė N. Markauskaitė, Vilnius, 2001, p. 68, 47–50 pav.; *Kėdainių rajono...*, p. 26, 28–29; *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 353; O. Navickienė, XX amžiaus dailės objektai Anykščių mieste ir apylinkėse, *Anykščiai XX amžiuje*, Vilnius, 2000, p. 382–384; *Vladas Vildžiūnas*, albumas, Vilnius, 2002, p. 39–40, 160–161.
- ⁵ G. M. Martinaitienė, Tradiciniai lietuvių liaudies memorialiniai paminklai ir „Ablingos stilius“, *Primityvumas mene*, Vilnius, 1999, p. 218–231.
- ⁶ V. Rimkus, *Lietuvių liaudies skulptūra: ryšiai ir sąveikos*, Šiauliai, 1996; V. Rimkus, Liaudies menas – raidos problemos, *Tautodailė* (almanachas), Vilnius, 1991, 1 d., p. 22–29.
- ⁷ A. Širmulis, *Lietuvių liaudies akmeniniai memorialiniai paminklai*, Vilnius, 1993; A. Širmulis, *Lietuvių liaudies memorialiniai paminklai. Medis. Akmuo. Geležis*, Vilnius, 1999.
- ⁸ I. Korsakaitė, *Gyvybinga grafikos tradicija*, Vilnius, 1970; I. Kostkevičiūtė, *Vincas Svirskis*, Vilnius, 1966.
- ⁹ A. Počiulpaitė, Kančios vaizdavimas bei išraiška lietuvių liaudies mene, *Lietuvių Katalikų Mokslų Akademijos suvažiavimo darbai*, Vilnius, 1999, t. 17, p. 407–419; A. Počiulpaitė, Tradicijų atgarsiai šiandien, *Liaudies kultūra*, 1992, Nr. 6, p. 44–45.
- ¹⁰ R. Stankevičienė, Jėzaus Nazariečio siužetas Lietuvos dailėje, *Naujasis židinys-Aidai*, 1999, Nr. 9–10, p. 475–485. Straipsnyje nurodytos kitos ankstesnės autorės publikacijos šia tema.
- ¹¹ I. Kostkevičiūtė, ten pat, p. 85, 130; 29, 36, 83, 109 pav., kūrinių sąrašo Nr. 18, 33, 38, 44, 50, 65, 71, 75.
- ¹² Autorės Žygaičių paminklo apžiūra 2003 04 28; Kultūros paveldo centro Dailės paveldo instituto archyvas (toliau – *KPC DPIA*), aplankas „Girdžių Šv. Marijos Magdlietės bažnyčia“, bažnyčios fasado nuotrauka.
- ¹³ *Lietuvos dailės parodos Vilniuje katalogas. 1944-III-19 iki 1944-IV-19*, Vilnius, 1944, viršelis.
- ¹⁴ Z. Žemaitytė, ten pat, 19, 49 pav.
- ¹⁵ B. Kviklys, ten pat, 1983, t. 3, pav. p. 306, 307; *Lietuvos karių ...*, atvirukų rinkinys, Vilnius, 1989, Nr. 24.
- ¹⁶ H. Paulauskas, ten pat, nuotrauka „A. Petrausko muziejuose Uoginiuose“ įklijose.
- ¹⁷ *KPC DPIA*, 1981 m. ekspedicijos dienoraštis, p. 70; *KPC DPIA*, aplankas „Valakbūdžio Švč. M. Marijos, Angelų karalienės, bažnyčia“ (S. Keparučio nuotrauka, 1981 m.).
- ¹⁸ B. Kviklys, ten pat, t. 6, pav. p. 440.
- ¹⁹ *Kėdainių rajono...*, p. 24; *Kryžių kalnas...*, pav. p. 19, 28, 35, 36, 39; H. Smilgys, *Kryžių...*, pav. p. 24.
- ²⁰ *Nukentėję...*, p. 127.
- ²¹ *KPC DPIA*, objekto IP 1188/I byla. 1991 m.; *Kėdainių rajono...*, p. 26; O. Navickienė, ten pat, p. 382–384; *Vladas Vildžiūnas...*, p. 39–40, 160–161.
- J. Tonkūno paminklo statula ir bronzinės lentos buvo pavogtos 1998 m. (G. Girdenyte, Zombiai su laužtuvu ir kirviu, *Kėdainių garsas*, 1998 liepos 28, p. 6). Dabar pirminis paminklo vaizdas vėl atstatytas.
- ²² *Kėdainių rajono...*, p. 28–29.
- ²³ Antanas Kmieliauskas..., p. 68, 47–50 pav.; *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 353; K. Šimkūnas, Kova tęsiasi, *Katalikų pasaulis*, 1991, Nr. 22, p.12, pav. p. 9.
- ²⁴ A. Širmulis, *Lietuvių liaudies memorialiniai...*, pav. 212.
- ²⁵ V. Rimkus, *Liaudies menas...*, pav. p. 24; *Kėdainių rajono...*, p. 30, 45; Z. Kazlauskienė, Žmonės, dalijantys save kitiems, *Gimtinė*, 2002, Nr. 6(158), p. 8.
- ²⁶ *Biržiečiai...*, p. 50.
- ²⁷ A. Počiulpaitė, Už Raseinių, ant Dubysos..., *Tautodailė* (almanachas), Vilnius, 1991, t. 1, p. 42–43, pav. p. 41.
- ²⁸ V. Rimkus, *Lietuvių liaudies...*, 2 pav.
- ²⁹ *Kėdainių rajono...*, p. 41.
- ³⁰ *KPC DPIA*, Česlovo Chmielevskio kapo aprašas, užpildė Loreta Kazlavickienė, 2003.
- ³¹ A. Širmulis, *Lietuvių liaudies memorialiniai...*, p. 150, 206 pav.
- ³² *Kryžių kalnas...*, pav. p. 42; H. Smilgys, *Šiauliai...*, pav. p. 35.
- ³³ R. Stankevičienė, ten pat, p. 483.
- ³⁴ [www.tradicija.lt: kolekcijos: S-Jagminas-Kelmėje. htm](http://www.tradicija.lt/kolekcijos/S-Jagminas-Kelmėje.htm). 2003 05 20.
- ³⁵ *Logos*, 1992–1993, Nr. 5, pav. p. 101.
- ³⁶ Eksponuotas 2001 m. vasarą Giedrimų šeimos dailės parodoje Lietuvos dailininkų sąjungoje.
- ³⁷ *Logos*, 1994, Nr. 8, viršelis; *Katalikų pasaulis*, 1995, Nr. 2, p. 10.
- ³⁸ *Lietuvos tapyba*, Vilnius, 1976, 307 pav.; *Tapyba*, Vilnius, 1976, 18, 19 pav.
- ³⁹ *Kryžių kalnas...*, pav. p. 42.

Regimanta Stankevičienė

THE SUBJECT OF JESUS NAZARETH IN LITHUANIAN ART OF 2ND HALF OF 20TH CENTURY: EXCHANGE OF FORMS AND IMAGE

S u m m a r y

The works on the subject of Jesus Nazareth are discussed in the context of the cultural, religious and political-social life of Lithuania in the indicated period. The article gives statistical data and discusses changes in the form and iconography of these works and the image of Jesus.

Since the beginning of the 18th till the middle of the 20th century, variations of the image of Jesus Nazareth, the Redeemed, glorified by Trinitarians, spread in Lithuanian church and folk art. The subject scarcely existed in the soviet times because of the restrictions of religion. But even then monuments were built in cemeteries and churchyards, works for private use were created. Since the time of Lithuanian revival Sąjūdis (1988–1989) till our days the subject of Jesus Nazareth is popular again in Lithuanian art. Statues and reliefs were created in monuments and crosses of various composition, also chamber statues, paintings, imagery and other works.

The subject of Jesus Nazareth was fit to memorialize Lithuanian history of the 20th century (occupation, victimizations of people, torturing and exile) because of its traditional image of the arrested and judged Righteous. The iconography of the subject was changed a little: the string on Jesus' hands was transformed into a cross, religious and Lithuanian national symbols and inscriptions are often composed next to the figure of the Lord.